

Oddziaływania wspierające rozwój komunikacji

osób z głęboką, wieloraką
niepełnosprawnością

*„Niemy pozostaje tylko ten,
na którego mowę nie odpowiadamy”*

BODENHEIMER

Komunikacja z osobami z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością najczęściej jest przedsymboliczna, a jej wspieranie stanowi wyzwanie dla terapeutów. Paul Watzlawick, niemiecki psycholog, filozof i teoretyk komunikacji uważa, że już sama fizyczna obecność wystarczy do komunikacji, a w towarzystwie drugiego człowieka każde zachowanie jest komunikacyjne.

Uszkodzenia zmysłów, ograniczenia możliwości ruchowych, trudne, często traumatyzujące, doświadczenia pierwszych miesięcy życia są barierą w nawiązywaniu kontaktu. Wysyłane sygnały – komunikaty mogą być słabe i niespecyficzne, a przez to mało widoczne i niezrozumiałe dla partnera. Potrzeba zatem partnera o szczególnych kompetencjach. Uwważnego na inicjatywy dziecka, aby je dostrzec, i podążającego, aby na nie odpowiednio zareagować. Cykliczne reagowanie na nawet najdrobniejsze sygnały i konsekwentne przypisywanie im znaczenia warunkuje przyszłe kompetencje komunikacyjne dziecka.

Komunikacja oparta jest na wzajemności. Budowanie skutecznych oddziaływań wspierających rozwój komunikacji wymaga uwzględnienia dwóch stron tego procesu: nadawania i odbioru informacji. Osoby z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością potrzebują wsparcia w obu tych obszarach.

Osoba z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością jako nadawca

Kształtowanie się intencji komunikacyjnej

Proces nadawania informacji jest związany z intencją komunikacyjną – świadomością, że drugi człowiek może być źródłem zaspokojenia potrzeby. Jej przejawy u dziecka z wieloraką, głęboką niepełnosprawnością są przełomem w rozwoju komunikacji. (Tabela 1) Gdy zaobserwujemy początki kształtowania się intencji komunikacyjnej, możemy spodziewać się, że wysyłane przez dziecko komunikaty będą coraz bardziej świadome i celowe. Będzie ich więcej. Zwiększy się konsekwencja w informowaniu o niezaspokojonej potrzebie (głód, chęć kontaktu, prośba o kontynuację zabawy) i protest w sytuacji bycia niezrozumianym.

Identyfikowanie zachowań komunikacyjnych

Identyfikowanie zachowań komunikacyjnych to długotrwały proces. Każde spotkanie jest okazją do przyglądania się dziecku i analizowania, jakie informacje i w jaki sposób ono wysyła. Uważna obserwacja pozwala na rozpoznawanie potrzeb stojących za danym zachowaniem i tym samym przypisywanie mu prawdopodobnych funkcji. Reakcje partnera komunikacyjnego na zachowania komunikacyjne, prawidłowe odczytanie potrzeb za nimi stojących i zaspokojenie ich zwiększają szansę na pojawienie się tych zachowań w przyszłości. Przez widoczną zmianę w ilości i częstotliwości występowania zachowań komunikacyjnych wyraża się rozwój kompetencji w zakresie porozumiewania się (Tabela 2).

Poszukiwanie aktywności atrakcyjnych dla dziecka, o które porozumiewanie można oprzeć

Pierwsze sytuacje komunikacyjne budowane są na podstawie aktywności ważnych i przyjemnych dla dziecka – huśtanie, słuchanie śpiewu czy gry instrumentu, oklepywanie. Każde dziecko ma inne preferencje i niezbędne jest poszukiwanie aktywności oraz stymulacji istotnych dla danej osoby.

Obserwacja kompleksu żywienia i wprowadzenie naprzemienności do aktywności

Kompleks żywienia jest kompleksem zachowań, po których możemy poznać, że dla dziecka dzieje się coś ważnego. Jego składowe opisywane w psychologii rozwojowej to bezruch (będący często pierwszą fazą), następujące po nim żywienie ruchowe, wokalizacja i uśmiech. U osób z wieloraką, głęboką niepełnosprawnością kompleks żywienia może być jednak niespecyficzny i składać się np. tylko z długotrwałej fazy zastępnictwa – bezruchu,

bądź też samego żywienia ruchowego. Podczas proponowanej dziecku aktywności można obserwować, czy występuje kompleks żywienia i z czego się składa. Jeśli dziecko przejawia kompleks żywienia, wnioskujemy, że proponowana aktywność jest dla niego przyjemna. Kluczowa wtedy jest powtarzalna przerwa w zabawie. Przerwy wyznaczają rytm, dają szansę na naprzemienność i pozwalają dziecku zdobyć doświadczenie, iż można dążyć do czegoś, co przerwano. Dawanie czasu i umiejętność czekania na reakcję jest kluczową kompetencją partnera komunikacyjnego. Tak zbudowana przestrzeń wspólnego bycia dziecka i terapeuty daje bazę do kształtowania się intencji komunikacyjnej. W trakcie przerwy można zaobserwować również, czy dziecko zarejestrowało, że „nie ma”, czy zauważyła zmianę między „jest” a „nie ma”. Dostrzeżenie tej zmiany jest pierwszym krokiem w kierunku upominania się o więcej.

Osoba z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością jako odbiorca

Stosowanie sygnałów uprzedzających/zapowiadających na ciele

U osób z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością zaburzenia w funkcjonowaniu wielu zmysłów, ograniczone możliwości ruchowe oraz obniżony poziom rozumienia mowy sprawiają, że otoczenie często jest niezrozumiałe i nieprzewidywalne. Wyłącznie słowne informowanie o czynnościach mających wystąpić za chwilę jest niewystarczające. Osoby te mogą stale doświadczać braku poczucia bezpieczeństwa. Potrzeba konsekwentnego wspomagania komunikatów słownych, aby umożliwić tej grupie osób funkcjonowanie w roli odbiorcy komunikatu. Stosowanie powtarzalnych, ustalonych sygnałów dotykowych wykonywanych na ciele daje szansę na zrozumienie, co się będzie za chwilę działo, a tym samym obniża poczucie zagrożenia i lęku. Uprzedzanie wspomaganie sygnałami na ciele dotyczy przede wszystkim czynności pielęgnacyjnych związanych z dużą ingerencją w ciało osoby z niepełnosprawnością: karmienie, zmiana pieluchy, odsysanie, zmiana pozycji, ubieranie. Sygnały te powinny być wykonywane z dużą starannością i zdecydowanie. Muszą być charakterystyczne i łatwe do odebrania przez osobę z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością. Konieczne jest stosowanie ich w toku czynności opiekuńczych, pielęgnacyjnych i terapeutycznych przez każdego partnera komunikacyjnego. U podstaw tego podejścia jest przekonanie, że wszystko, czego doświadcza ciało, doświadcza człowiek jako całość.

Wykonywanie sygnałów na ciele ma sens, gdy podstawę tego przekazu stanowi kontakt i wymiana (Tabela 3). Etap czekania po zastosowaniu sygnału jest kluczowy, gdyż daje szansę na naprzemienność, bez której nie ma komunikacji. Odbiorca komunikatu musi mieć szansę na zareagowanie, a więc bycie również nadawcą informacji. Wszystkie te warunki uwzględniła strategia stosowania sygnału uprzedzającego, czyli konkretne, ustalone i powtarzalne zachowanie dorosłego w sytuacji uprzedzenia z wykorzystaniem sygnału na ciele.

Dobór sygnałów na ciało, wspomagających przekaz dla konkretnej osoby z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością jest mocno zindywidualizowany. Wymaga analizy, które czynności wiążą się z dużą zmianą i mogą wywoływać niepokój. Uwzględnić musi również obszary ciała najlepiej percepowane przez daną osobę i pozbawione cech nadwrażliwości. Nie ma jednego spójnego systemu sygnałów na ciało. W efekcie codziennej praktyki terapeutycznej wielu specjalistów powstają nowe propozycje. Część z nich na przestrzeni czasu w naturalny sposób uległa ujednoliceniu (Tabela 4).

Tabela 1. Intencja komunikacyjna – objawy diagnostyczne

Przejawy braku intencji komunikacyjnej	Przejawy kształtującej się intencji komunikacyjnej
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Dziecko nie zmienia swojego zachowania, gdy dorosły jest w pobliżu. ▶ W zachowaniach typu: płacz, wokalizacja, dziecko nie robi przerwy, a tym samym nie oczekuje reakcji drugiej osoby. ▶ Brak zainteresowania drugim człowiekiem. ▶ Brak widocznej reakcji (np. niepokoju) na osoby nowe, nieznane i uspokojenia się w kontakcie z osobą bliską (rodzic). ▶ Brak wyraźnej preferencji do wybranych aktywności proponowanych przez drugą osobę 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Dziecko zmienia zachowanie, gdy w pomieszczeniu/w pobliżu jest druga osoba. ▶ Występują przerwy w zachowaniach typu: płacz, krzyk, wokalizacja i widoczne jest oczekiwanie na reakcję drugiej osoby. ▶ Zróżnicowana reakcja na środowisko osobowe i przedmiotowe. ▶ Zwracanie twarzy/ciała w kierunku drugiej osoby. ▶ Widoczne reakcje na osoby nieznane (może to być zainteresowanie, ale też niepokój czy niechęć) dające się zaobserwować. ▶ Powtarzalne zainteresowanie wybranymi aktywnościami. ▶ Dający się zaobserwować kompleks żywienia. ▶ W przerwie przyjemnej aktywności można zaobserwować zróżnicowane, niespecyficzne zachowania o charakterze upominania się o jeszcze. ▶ W trakcie proponowanej aktywności można zaobserwować zachowania świadczące o chęci jej zakończenia. ▶ Pojawiają się inicjatywy do kontaktu (np. wokalizacja lub krzyk w celu przywołania dorosłego)

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2. Przykładowe zachowania komunikacyjne

Zachowania komunikacyjne
<p>Chłopiec, lat 7, MPD, tracheostomia, gastrostomia, zmiany niedokrwienno-niedotlenieniowe w CUN</p> <p>Kiwanie głową + gałki oczne stabilne + ciało rozluźnione: chcę jeszcze, czasami zatwierdzenie, wybieram to, akceptuję to, co mówisz</p> <p>Brak kiwania głową + ciało rozluźnione: chcę skończyć</p> <p>Brak kiwania głową + napięte ciało + charczenie z rurki tracheostomijnej: zdecydowanie i natychmiast chcę to skończyć</p> <p>Napięte całe ciało + odchylenie głowy: nie podoba mi się to, jest mi niewygodnie, mam mokrą pieluchę</p> <p>Napięte całe ciało + odchylenie głowy + nogi odchylone w lewą stronę + „wywrócone” gałki oczne: bardzo mi się to nie podoba, jestem zły, coś mnie boli, zostaw mnie, nie chcę tego</p> <p>Odgłos charczenia z rurki tracheostomijnej w trakcie aktywności połączony z większą ilością wydzieliny: nie podoba mi się to</p> <p>Napięta skóra na czole, żyły widoczne na skroniach: jest bardzo źle, jestem bardzo niezadowolony</p> <p>Wykrzykiwanie ust w tzw. podkówkę: będę płakać</p> <p>Wykrzykiwanie ust w tzw. podkówkę + trzęsąca się broda: jest mi smutno, to zachowanie pełni funkcję płaczu</p> <p>Wzrok skupiony na osobie: jest dobrze, podoba mi się to, akceptuję to</p> <p>Patrzanie na przedmiot: jestem tym zainteresowany, podoba mi się to</p> <p>Napięte nogi odchylone w lewą stronę: zawsze świadczą o tym, że coś jest nie tak</p> <p>Wokalizacja (pojawia się bardzo rzadko): jest interpretowana w kierunku niezadowolenia</p> <p>Pocieranie oczu: złość? niezadowolenie? swędzi mnie? nie będę tego robić? (na etapie hipotez do weryfikacji)</p> <p>Rozszerzające się rytmicznie nozdrza: denerwuję się, chcę zrobić kupę (z wywiadu z rodzicami)</p>

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3. Etapy w strategii stosowania sygnału uprzedzającego na ciele

Etapy w strategii stosowania sygnału uprzedzającego na ciele
<ol style="list-style-type: none"> 1. Nawiązanie kontaktu 2. Wykonanie sygnału na ciele 3. Czekanie 4. Reakcja 5. Przyjęcie reakcji (nazwanie bądź odzwierciedlenie reakcji) 6. Ponowne wykonanie sygnału 7. Czekanie 8. Reakcja 9. Przyjęcie reakcji (nazwanie bądź odzwierciedlenie reakcji) 10. Wykonanie zapowiadanej czynności <p>Etapy wyróżnione zielonym kolorem są etapami, które mogą, ale nie muszą wystąpić. W sytuacji gdy nie obserwujemy reakcji dziecka, po odpowiednio długim zindywidualizowanym czasie czekania, przechodzimy do kolejnego etapu.</p>

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4 Przykładowe sygnały uprzedzające na ciele

Sygnal „koniec” - ucisk całą dłonią na centralną część klatki piersiowej

Sygnal „koniec” - wersja druga - objęcie dłońmi obu nadgarstków i ucisk czterema palcami na wewnętrzną część nadgarstka

Sygnal „odsysanie” przez nos - ucisk na skrzydełko nosa

Sygnal „odsysanie” przez rurkę tracheostomijną - ucisk lub dwukrotne stuknięcie palcem wskazującym i serdecznym poniżej rurki tracheo, w górnej części kości mostka

Sygnal „jedzenie” - ucisk wypukłą częścią języczki lub dwoma palcami w kącie ust

Sygnal „zakładanie butów” - przesunięcie podeszwą buta po podeszwowej części stopy

Sygnal „zmiana pieluchy” - obustronny objęcie i ucisk na miednicy

Sygnal „słuchać” - ucisk na całe ucho

Sygnał „zdejnowanie butów” – objęcie dłońmi i ucisk okolicy kostki

Sygnał „zmiana pozycji” – obustronny ucisk na ramiona

Podsumowanie

Prawo do komunikacji dotyczy każdego człowieka. Zadaniem specjalistów jest poszukiwanie sposobów umożliwiających porozumiewanie się osobom z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością oraz przekazywanie ich rodzinom i opiekunom. Artykuł ten jest jedynie próbą ukazania najważniejszych działań, które należy podjąć w celu wspierania rozwoju kompetencji komunikacyjnych osób ze złożonymi trudnościami w porozumiewaniu się.

Wszystkie zdjęcia pochodzą z archiwum autorki.

BIBLIOGRAFIA

- Fröhlich A.D. (red.), *Edukacja bazalna*, GWP, Sopot 2016.
- Fröhlich A., *Życie codzienne i terapia dla osób z głębokim upośledzeniem*, 2017.
- Fröhlich A., *Życie bazalne, zeszyt 1, teksty do wykorzystania w pracy z osobami z niepełnosprawnością głęboką*, 2014.
- Grycman M., Kaczmarek B., *Podręczny słownik terminów AAC – komunikacji wspomagającej i alternatywnej*, IMPULS, Kraków 2017.
- Grycman M., *Sprawdź, jak się porozumiewam*, Kraków 2009.
- Grycman M., *Porozumiewanie się z dziećmi ze złożonymi zaburzeniami komunikacji*, 2014.
- Jerzyk M., *Proces tworzenia Indywidualnych Systemów Komunikacyjnych dla osób z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością*, [w:] J. Kielin, *Rozwój daje radość. Terapia dzieci upośledzonych w stopniu głębokim*, GWP, 2013.
- Książek M., *Dziecko głuchoniewidome od urodzenia*, Towarzystwo Pomocy Głuchoniewidomym, Warszawa 2003.
- Kwiatkowska M., *Dziecko głęboko niezrozumiane*, Oficyna Literatów i Dziennikarzy „Pod wiatr”, Warszawa 1997.
- Miosga L., *Pomóż mi być*, Impuls Kraków 2006
- Minczakiewicz E., *Syndrom ożywienia i jego miejsce w procesie rozwoju funkcji mowy i języka u dzieci uszkodzonymi neurologicznie*, [w:] Błeszyński (red.), *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, Impuls, Kraków 2006.
- Piszczek M., *Diagnoza i wspomaganie rozwoju dziecka. Wybrane zagadnienia*, CMPPP, Warszawa 2007.

- Piszczek M., *Dziecko, którego rozwój poznawczy nie przekracza pierwszego roku życia. Diagnoza, zasady terapii i ocena efektów zajęć*, CMPPP, Warszawa 2006.
- Reczek E., Srzednicka U., Kaczmarek-Maderak A., *Zobaczyć, zrozumieć, zmienić*, Wydawnictwo PLUS, Kraków.
- Watzlawick P., *Pragmatics of Human Communication*, 1967.

MONIKA JERZYK

Absolwentka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (kierunek pedagogika specjalna) i Akademii Muzycznej im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów w Łodzi. Jest trenerką metody Video Treningu Komunikacji, specjalistką w zakresie AAC. Wykładowczyni studiów podyplomowych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza na kierunku neurologopedia. Opracowała i wprowadza Wczesne Strategie Komunikacyjne w model komunikacji z osobami z głęboką, wieloraką niepełnosprawnością. Ideę tę prezentowała wielokrotnie na konferencjach oraz seminariach w Polsce, a także w Belgii, Rumunii i na Ukrainie. Prowadzi cykl szkoleń: „Wprowadzanie komunikacji alternatywnej i wspomagającej u osób z wieloraką niepełnosprawnością” oraz superwizje dla terapeutów. Jest autorką artykułów poruszających tematykę potrzeb komunikacyjnych dzieci z globalnymi trudnościami rozwojowymi. Pasjonatka Podejścia Skoncentrowanego na Rozwiązaniach. Autorka warsztatu „Narzędzia i kompetencje użyteczne w procesie współpracy z rodzicami”, opartego na założeniu, że ludzie posiadają zasoby i najchętniej wdrażają w życie rozwiązania, których są autorami. Terapeutka Stymulacji Bazalnej. Prowadzi w Poznaniu Centrum Rozwoju Porozumiewania GADATEK. Obejmuje opieką merytoryczną kilka ośrodków i szkół na terenie całego kraju. Członkini Polskiego Stowarzyszenia Terapeutów Terapii Skoncentrowanej na Rozwiązaniach. Jest administratorem strony na Facebooku Gadatek Centrum Rozwoju Porozumiewania (<https://www.facebook.com/GadatekCentrumRozwojuPorozumiewania/>).